

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент

старший науковий співробітник Державного архіву друку

Книжкової палати України імені Івана Федорова

ORCID: 0000-0003-0789-2462

УКРАЇНСЬКІ КНИГОДРУКИ 1918 р. ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ЕПОХИ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

На відміну від 1917 року, коли в українських видавництвах все ще зберігалася інерція дореволюційного життя, 1918 рік сповнений книгодруками, які з калейдоскопічною швидкістю дозволяють переглянути гучні події тих часів. Спираючись на заповіт Тараса Шевченка, тогочасні українські політики занурилися у будівництво «свої хати», де буде і своя правда, і своя сила, і своя воля...

В архіві Книжкової палати України зберігається близько двох тисяч назв книжок, що вийшли друком у вітчизняних видавництвах впродовж 1918 р. Їх зміст, загалом, віддзеркалює тенденції розвитку тогочасного українського суспільства, яке переживало епоху розбудови власної державності. Найбільша кількість книжок присвячена проблемі становлення, поширення та застосування в усіх сферах життя української мови – у 1918 р. видавалися рідоманітні «українсько-московські» словники, посібники з «термінології», рекомендації щодо вжитку української мови у службовому листуванні, підручники з правопису, поради щодо вивчення української мови у «руських школах» тощо. Доволі популярною була тема українського літературознавства – друкувалися праці, присвячені історії розвитку української літератури та діяльності найбільш видатних представників вітчизняного письменства. На цьому тлі, ясна річ, зберігала свої позиції історична белетристика, яка в усі часи користується неабияким попитом. Однак найбільш вагомими, на нашу думку, були книгодруки політичного змісту.

Огляд літератури суспільно-політичного характеру варто розпочати з патетичної праці «Шевченко і Самостійна Україна», що належить яскравому представникові українського есерства, члену Української Центральної Ради, міністру у справах лісівництва в уряді УНР і одночасно талановитому поету Микиті Юхимовичу Шаповалу (творчий псевдонім Сріблянський) [11]. Виступаючи 25 лютого 1918 р. з промовою на Шевченківському святі у місті Липовці, що на Київщині, Шаповал порівняв Тараса Шевченка з Христом і назвав проголошену IV Універсалом УЦР самостійність «особистим тріумфом» поета. При цьому він підкреслив, що «червоною ниткою у «Кобзарі» проходить безнадійна думка про погибель України»: «фатальна рука викреслила ім'я України з книги життя».

Конструктивною відповіддю на сумні кобзареві констатації XIX ст. стала праця Івана Токаревського «Самостійна Україна», підготовлена Інформаційним

бюро Армії УНР і видана друкарнею Р.К. Лубковського, що розташовувалася на вулиці Фундуклівській, 10 у Києві [9]. Автор піддав аналізу факт визнання УНР європейськими державами і назвав головні підстави державної і економічної незалежності України. У книжці фігурують дотепер актуальні державотворчі позиції, зокрема, що Україні вигідніше розвивати власну промисловість, у тому числі, і важку, аніж займатися виключно сільським господарством – в Україні багато вугілля і заліза, а це підвалини для розвитку промисловості: так, у Кривому Розі знаходяться найбагатші у світі поклади залізної руди. Окрім того, ми маємо Чорне море з портами у Миколаєві, Одесі, Херсоні, Бердянську, Маріуполі, тож, можемо створити великий торгівельний флот.

Родзинкою книгодруків 1918 року, присвячених державній розбудові України, є книга міністра закордонних справ УНР Олександра Шульгіна «Політика», видана «Друкарем» на вулиці Хрещатик, 50 [12]. До збірки увійшли статті, документи і промови з міжнародної тематики. Український міністр-міжнародник присвятив свою працю світлій пам'яті свого брата Володимира Шульгіна та його товаришів, що загинули в бою під Крутами. Вступ до книги датований 28 квітня 1918 р., тобто днем державного перевороту, здійсненого Павлом Скоропадським. Переважну частину книги становлять статті О. Шульгіна: «Fatum історії», «Третій Рим (Стара Росія та революція)», «Союзники Росії», «Союзники Росії та Україна». Останні свідчать про зацікавлене ставлення світу до України. У праці О. Шульгіна знайшов відображення міжнародний скандал, пов'язаний з непрофесійними діями Всеволода Голубовича. У відкритому листі, датованому 26 березня 1918 року, Шульгін обурювався діями «пана міністра закордонних справ В. Голубовича», який заборонив перебувати в Україні офіцерам Франції, Англії та Бельгії. Шульгін дорікав колезі за відсутність дипломатичного такту у листі до іспанського консула. Книга уміщує промови Шульгіна на засіданні УЦР 12 грудня 1917 р., на засіданні Малої Ради 14 січня 1918 р., дипломатичну ноту Генерального секретаріату до республік і автономних країв Росії з пропозицією створити спільний соціалістичний уряд, ноту з приводу проголошення III Універсалу УЦР, листування українського уряду з французьким послом Табіусом, представником Великої Британії в Україні Піктоном Баге.

Міжнародною тематикою позначені й деякі інші книгодруки. Так, у книзі «Чого прийшли німці на Україну?» [10], виданій київським видавництвом «Відродження» у друкарні А. Гросмана за адресою Володимирська, 49 (книжка коштувала пропагандистські 30 копійок) йшлося про те, що українців тривалий час, абсолютно безпідставно привчали ненавидіти німців, «аби народ пішов залято німця бити». Для спростування цієї думки у книзі були надруковані компліментарні щодо німецької присутності в Україні розмови з Головою УЦР Михайлом Грушевським, Головою Ради Народних Міністрів Всеволодом Голубовичем і представниками німецького військового штабу у Києві. Окрім того, до книги увійшли телеграма Голови уряду УНР В. Голубовича до німецького канцлера та відповідь на неї, оповіщення УЦР до громадян УНР з приводу

введення «дружнього німецького війська» на українські терени. Голова УЦР М.С. Грушевський переконував читачів у тому, що Німеччина здавна бажала, щоб Україна відокремилася у самостійну, сильну державу, і що з початком Першої світової війни німецький уряд «заходився через інструкторів вчити військовополонених українців усвідомлювати себе з національного боку й підготовляли з них українські полки, котрі могли б після війни стати в обороні України» [10, с. 2-3]. Ми прийняли поміч від Німеччини, бо остання не жадала за се «ніякої нагороди», підкреслював Грушевський. Перший Голова українського парламенту запевняв своїх громадян у тому, що німці зацікавлені у приятельських стосунках з українською людністю, що при кожній німецькій частині будуть діяти українські комісари і перекладачі, що німці у людей усе будуть брати «за гроші», а про кривди від німців можна буде повідомити українській владі. В унісон з Головою УЦР Голова РНМ В.О. Голубович писав, що «німецьке військо, яке дружнє, не втручається у хатні справи УНР»: «Німецька старшина не судить, не карає громадян нашої Республіки, а коли кого заарештує, то тільки за напад на німецькі війська, або за допомогу більшовикам. Що до реквізиції хліба, худоби та інших продуктів, то роблять се німецькі війська не для вивозу у Німеччину, а для потреб походного часу, при реквізиції німці видають квитки (розписки), по яким буде платити Український уряд» [10, с. 5-6]. Та й взагалі, згідно з договором, зазначав Голубович, ми продаємо німцям лише «збиток» свого збіжжя. У телеграмі до канцлера очільник українського уряду писав: «...українське і німецьке війська вступили в столицю України Київ, де були радісно зустрінуті населенням... Ми приписуємо визволення нашого міста і країни допомозі, якої ми просили у німецького уряду, і яку нам виявило побідносне німецьке військо в боротьбі проти ватаг північної Росії» [10, с. 6-7]. Звертаючись до народу, уряд УНР запевняв, що німці «приходять, як наші приятелі і помічники на короткий час». На жаль, вже незабаром, оголошена тогочасними керманичами «союзницька» акція тевтонів перетворилася на насильство і пограбування... Тож, під час суду над есерами у 1921 р. В. Голубович не приховував свого щирого каяття перед українським народом за те, що привів у лютому 1918 р. німців в Україну [3, с. 3-4].

Проблеми державної розбудови України столітньої давнини стосувалися різних аспектів. Так, доктор Осип Назарук у книзі «Формальні проблеми української державності» [5], виданій «Вернигорою» і надрукованій акціонерним товариством Університету святого Володимира, що працювало за адресою Меринговська, 6 у Києві, дослідив питання гербу, монетної одиниці, військового однострою та українських стягів. Книгу було написано у Коші Українських січових стрільців. Вона коштувала 1 гривню 70 шагів (85 коп.). Автор критично ставився до козацького жупана, пропонуючи народну свитку для піхоти, говорив, що шаровари – «то стрій східний». Він висловлював невдоволення з приводу того, що перші дивізії УНР «вже одягнені у козацькі жупани і шаровари», називаючи це вбрання «павичево-попугаєвим», на його думку, «настроеві хвилі» цілком

відповідають «сині жупани». У виробленні українських стягів, на думку Назарука, мали взяти участь відомі знавці старовини – Опанас Сластіон, Дмитро Яворницький, Федір Кричевський, Іван Труш та ін.

Конструктивну програму збереження української художньої спадщини запропонував у своїй книзі «Наші національні скарби» [1] М. Біляшевський. Підготовлена видавництвом «Шлях» праця була видана київською друкарнею «Дніпро», що знаходилася на вулиці Костельній, 9. Книжку можна було придбати за ціною у 55 копійок. Автор піднімає питання про утворення національного музею України, пише про колекції, зібрані В. Тарновським, О. Подем, розповідає про діяльність малоросійського відділу етнографічного музею у складі петербурзького музею імені Олександра III, упорядниками якого були видатні діячі української культури Ф. Вовк, М. Могилянський. Автор підкреслює, що національний музей України можна створити за допомогою вже існуючих музейних закладів, зокрема, музею В. Тарновського у Чернігові, музею Полтавського губернiального земства, яким керує К. Мощенко і де археологічним відділом завідує В. Щербаківський, музею Слобідської України у Харкові, Археологічному музею у Херсоні, Одеському музею античних коштовностей, Городецькому музею барона Штейнгеля на Волині та ін. Окрім громадських збірок Біляшевський пропонує скористатися приватними колекціями Ханенків, Янковської, Гансена, Олів, Дорошенка, Модзалевського, Кричевського, Грушевського.

У контекст державотворення України влучно вписуються військові інструкції, видані у 1918 році. Так, «Статут українських козаків», укладений Головним управлінням Генеральної Козацької Ради уміщував 33-статевий Статут козацьких громад, 10-статевий Статут січової організації, Положення про поділ козаків на городових (гетьманців) і низових (запорожців) [7]. У книзі йшлося про те, що відзнакою козака є «суконний блакитний щит, обшитий жовтим кантом, на якому зображено хрест Запорозької церкви і уміщено літери «К» (козак), «С» (січовик)». До книги увійшло укладене військовим старшиною Полтавцем-Остриницею Положення «Як заснувати козацьку Просвіту» та Положення «Про охорону пам'яток старовини і мистецтва на Україні». Автор писав про необхідність утворення архівів і заборону вивозити художні коштовності України за кордон. «Інструкція для військових агітаторів» [2], укладена Українським Військовим Генеральним Комітетом та надрукована Друкарнею Української Центральної Ради навчала, як рахувати українців у військових частинах, як встановлювати, чи можна утворювати окремі військові одиниці з українців на базі існуючих військових частин. Дана інструкція була спрямована на проведення українізації у військах, на поширення серед вояків україномовних друків, зокрема, часописів і газет.

Нариси політичного життя України (1907-1918 рр.), написані Петром Стебницьким (псевдонім Петро Смуток) під назвою «Поміж двох революцій» [8], видало товариство «Час» у Києві. Велика за обсягом книжка (286 с.) коштувала 12 (!) гривень і складалася з 4-х розділів. Попри заявлений науковий формат текст

праці уміщує різноманітні жанри – оповідання, п'єси, публіцистичні роздуми, спогади тощо. В останньому розділі автор наводить легенду про народженого у XVIII ст. велетня Вернигору, який неодмінно переможе росіян. У книзі йдеться про Росію, що існує «від Олексія до Олексія» – прозорий натяк на батька Петра I Олексія «Тишайшого» та хворого на невиліковну гемофілію сина останнього російського самодержця Миколи II.

Визначальне місце серед політичних книгодруків 1918 року, безумовно, займає Конституція Української Народної Республіки [4], прийнята в останній день існування Української Центральної Ради 29 квітня 1918 р. Документ доволі лаконічний, уміщує 75 статей і однозначно констатує парламентську форму республіканського устрою в Україні. Згідно зі статтею 23 законодавчим органом УНР є Всенародні збори, його депутатами строком на 3 роки обираються громадяни, що досягли 20-річного віку (статті 29, 31). Виконавчим органом влади є Рада Народних Міністрів (стаття 24).

Українська біографістика 1918 року збагатилася працею Олександра Маляревського, присвяченою постаті Павла Скоропадського [6]. Біографічний нарис вийшов державним коштом у друкарні, що розташовувалася на Володимирській, 46 у Києві. Дана праця являє собою компліментарний нарис з фото і особистим підписом «Ясновельможного пана гетьмана Всея України». Автор пише про молодого генерала кавалерії, героїчного учасника Першої світової війни, нагородженого Георгієвським хрестом. Маляревський розповідає про дитинство Павла, що сплинуло у батьківській садибі на Полтавщині, про його перебування у Пажеському корпусі та кавалергардському полку, про тривалу подорож країнами Європи, про участь у російсько-японській війні та нагородження золотою зброєю. Маляревський підкреслює, що влітку 1917 року Павло Скоропадський створив «Перший український корпус», а 6 жовтня 1917 року був обраний військовим отаманом вільного козацтва. Доволі цікаво Маляревський трактує причини падіння Української Центральної Ради. Так, головну причину він вбачає у тому, що УЦР об'єднувала лише «соціалістичне суспільство», у якому не були представлені інтереси селян-хліборобів. Окрім того, УЦР не впоралася з розбудовою української держави, а, запросивши німців, не змогла виконати узяті на себе зобов'язання перед ними. За таких кризових умов, зазначає біограф, Скоропадський, який щиро любив Україну, здійснив державний переворот. Після з'їзду хліборобської партії у київському цирку на Софійській площі відбувся молебень, який відслужив єпископ Никодим. Як зазначає автор, палац гетьмана почали відвідувати іноземні делегації, що просили якомога швидше навести лад в Україні. 2 червня 1918 року німецький, австрійський та болгарський послы довели до відома Скоропадського рішення своїх урядів щодо визнання нового уряду Української Держави.

Отже, вітчизняні книгодруки буремного 1918 р. поглиблюють наші уявлення про тогочасні події, уточнюють вже знані і наводять дотепер невідомі подробиці та деталі революційної боротьби, у горнилі якої народжувалася державність України.

Важливим спостереженням є факт, що свідчить про значне поширення друкарської та видавничої справи у тогочасній Україні. Використаний нами наратив становить раритетну частину фондів Книжкової палати.

Список використаної літератури:

1. Біляшевський М. Наші національні скарби/ М. Біляшевський. – Київ: Шлях, 1918. – 15 с.
2. Інструкція для військових агітаторів. – [Б.м.: Б.в., 1918]. – 4 с.
3. Колишні петлюрівці про петлюрівщину. – Київ: Видання Політуправління Київської військової округи, 1921. – 16 с.
4. Конституція Української Народної Республіки. – Київ: б.в., 1918. – 8 с.
5. Назарук О.Т. Формальні проблеми української державності: герб, монетна одиниця, військовий однострій і стяги/ О.Т. Назарук. – Київ: Вернигора, 1918. – 32 с.
6. Павло Скоропадський гетман всея України: биограф. очерк/ [сост. А. Маляревский]. – Киев: Держ. друк, 1918. – 23 с.
7. Статут українських козаків/ [укл. Полтавець-Остриця]. – Київ: Держ. друк, 1918. – 16 с.
8. Стебницький П.Я. Поміж двох революцій: нариси політичного життя за 1907-1918/ П.Я. Стебницький. – Київ: Тов-во «Час», 1918. – 287 с.
9. Токаревський Ів. Самостійна Україна/ Ів. Токаревський. – Київ: Інформ. Бюро Армії УНР, 1918. – 16 с.
10. Чого прийшли німці на Україну?: Офіційні повідомлення, думки, розмови. – Київ: Відродження, 1918. – 16 с.
11. Шаповал М. Шевченко і самостійна Україна/ М. Шаповал. – Липовці: Просвіта, 1918. – Ч. 2. – 16 с.
12. Шульгин Ол. Політика/ Ол. Шульгин. – Київ: Вид-во «Друкарь», 1918. – 106 с.